

KÜLLİYE

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Moğol İstilâsının Gerekçelerine Dair Bazı Tespitler: Horasan Örneği

Kurban DURMUŞOĞLU*¹

Özet

Moğol istilâsı Orta Çağ'da belki de adından en çok söz ettiren olaylardan biridir. Cengiz Han liderliğinde başlayan bu istilâ hareketiyle birçok yerleşim alanı ya büyük bir tahribat yaşamış ya da tamamen yıkılmıştır. Bu yıkımlardan en büyüğü de Horasan'da yaşanmıştır. Ancak Moğolların Horasan coğrafyasındaki yıkımlarının boyutları tartışma konusudur. Bu konuda kaynaklar birçok iddia öne sürmekte ve Moğol istilâsını farklı gerekçelerle ortaya koymaktadır. Hiç şüphesiz Moğolların Horasan'daki tutumunun bir strateji sonucu ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Aksi takdirde bu konudaki iddialar Moğol istilâsının gerekçelerini açıklama noktasında eksik kalacaktır. Hârezmşâh bakiyelerinin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik olan bu stratejide elbette bölgede birtakım yıkımlar meydana gelmiştir. Bu bağlamda Moğolların Horasan coğrafyasındaki yıkımları birçok nedene bağlandığı gibi temelde bir bütün halinde ele alınmamıştır. Dolayısıyla çalışmamızın ortaya çıkış noktası da bu eksiklikten ileri gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, Moğolların Horasan'da gerçekleştirdikleri yıkımların altında yatan sebepleri genel çerçevede tespit etmektir. Bu kapsamda araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Moğolların Horasan coğrafyasında gerçekleştirdiği yıkımların altında Moğolların askerî strateji ve intikam duygusu, Horasan'ın stratejik konumu, Horasan halkının itaat etmemesi, bozkır taktiği ile Moğolların göçebe yaşamı ve Hârezmşâhların ihaneti gibi sebeplerin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Moğol İstilâsı, Cengiz Han, Horasan.

Some Findings On The Reasons For The Mongol Invasion: The Example Of Khurasan

Abstract

The Mongol invasion is perhaps one of the most discussed events in the Middle Ages. With this invasion movement that started under the leadership of Chinggis Khan, many residential areas either suffered significant damages or were destroyed entirely. The biggest of these destructions occurred in Khurasan. However, the extent of the Mongols' destruction in Khurasan geography is debated. Sources made many claims on this subject and presented the Mongol invasion with different justifications. It should not be forgotten that the Mongols' attitude in Khurasan was undoubtedly the result of a strategy. This strategy aimed to eliminate the remnants of Khwārazmshāh, but some destruction occurred in the region. This study aims to determine the underlying reasons for the destruction caused by the Mongols in Khurasan. In this context, as a qualitative research method, the document analysis method was used, was used. As a result of the research, it was determined that the reasons behind the destruction carried out by the Mongols in the Khurasan geography were the military strategy and sense of revenge of the Mongols, the strategic location of Khurasan, the disobedience of the people of Khurasan, the steppe tactics and the nomadic life of the Mongols, and the betrayal of the Khwārazmshāh.

Key words: Mongols, Mongol Invasion, Chinggis Khan, Khurasan.

¹*Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt / Türkiye, kdurmusoglu@bayburt.edu.tr

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-5847-1209>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Durmuşoğlu K. (2024). Moğol İstilâsının Gerekçelerine Dair Bazı Tespitler: Horasan Örneği. *Küllüye*, 5(2), 347-365. DOI: [10.48139/aybukulluye.1406335](https://doi.org/10.48139/aybukulluye.1406335)

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
18 Aralık 2023	16 Temmuz 2024	Araştırma Makalesi	347-365
18 December 2023	16 Jul 2024	Research Article	

Extended Abstract

In the Middle Ages, the struggle of states to establish superiority over each other took place in different dimensions. While these were sometimes bloody and destructive, sometimes they were peaceful. The battle of the Mongols in the Khurasan geography attracts attention with its bloody and destructive dimensions. Their struggle with the Khwārazmshāh, one of the political actors of the period, brought about a significant change for Khurasan. When the information in the sources is examined, different reasons are put forward for the Mongol invasion of Khurasan. Due to their military strategy, the Mongols confusedly left the settlements they invaded during their subsequent campaigns. The aim was to break the resistance that might arise against them in the region and intimidate the area's people. The Mongols succeeded in this strategy, which they implemented in their subsequent campaigns by anticipating any threat from behind. Another notable reason for the destruction in the region is the Mongols' sense of revenge. It is seen that the Mongols carried out great destruction in the cities where members of the dynasty were killed. In the siege of Nīshāpūr and Bāmiyān, where Chinggis Khan's son-in-law and grandson were dead, the cities were destroyed with a sense of revenge. This shows the value the Mongols placed on the members of the dynasty and the horror they would inflict on them if they were harmed. Therefore, this attitude is an essential method of intimidation to prevent any harm to the members of the Mongol dynasty.

One of the reasons for the Mongol invasion of Khurasan was the region's strategic location. Considering the situation after the invasion of the region, they destroyed the cities in the north of Khurasan. The favorable climatic conditions of the region and the availability of sufficient pastures for Mongolian animals were effective in this. The Mongols also destroyed settlements such as Tūs, which resisted them, and Balkh, which they captured peacefully. For them, the punishment for the people of the region not obeying them is death. However, this situation sometimes occurred in submissive cities, showing that the Mongols acted with the idea that those who betrayed their ruler once could repeat this action. The steppe life of the Mongols also played an essential role in the invasion of the region. Due to the steppe life, the Mongols destroyed the cities to more easily get what they wanted from the settled agricultural societies, and it is seen that they went to extremes in this. The nomadic nature of the Mongols due to their steppe life also stands out in the destruction of cities. They acted in line with the needs of nomadic life. They wanted to expand the movement areas of their soldiers and obtain large pastures for their animals for their own needs. This shows that the Mongols were foreign to urban culture. The influence of the Khwārazmshāh on the Mongol invasion of Khurasan is also an issue that should not be ignored. They were the ones who led the Mongols towards the West. The Mongols, who took action to avenge their envoys, destroyed the Khurasan cities they passed through with the ambition of not being able to capture Muhammad Khwārazmshāh. In addition, Chinggis Khan's desire to prevent the remnants of Khwārazmshāh from gaining strength in Khurasan was also influential in the destruction of the region.

Although the reasons for the Mongol invasion were different, the main goal for the

Mongols was to capture the region. For this reason, they sometimes went to extremes to overcome the problems they encountered in the area. The destruction of some Khurasan cities is also due to this sentence. In conclusion, it should be stated that, whatever the reasons put forward by the sources, the Mongols' desire to advance towards the West and break the resistance in Khurasan was significantly compelling in the destruction in the region. This study aims to determine the underlying reasons for the devastation caused by the Mongols in Khurasan. In this context, document analysis, one of the qualitative research methods, was used.

Giriş

Moğollar, milâttan önce II. binyıldan itibaren Türk menşeli kabilelerin doğusunda yer almakta ve Tula Nehri'nin kaynakları her iki ırk arasında sınır kabul edilmektedir. Yani Moğollar, Tula Nehri'nin kaynaklarından Mançurya'nın batı ve güneybatısına kadar yayılım göstermiştir. Temuçin, 1206 yılında bütün bozkır hükümdarlarını tek bir bayrak altında toplamış ve Onon Irmağı kıyısında yapılan kurultay ile "Cengiz" ünvanı alarak *han* ilan edilmiştir. Böylece Cengiz Han bütün bozkır kavimlerinin en büyük hükümdarı olmuştur. Bu süreçten sonra Cengiz Han, 1218 yılına kadar Kırgız, Nayman, Merkit, Uygur ve Karahıtay topraklarını idaresi altına almayı başarmıştır (Özgüdenli 2020, s. 225). Karahıtay topraklarının alınmasından sonra Moğollar Hârezmşâhlarla komşu olmuştur. Ancak bu komşuluk 1218 yılında 450 kişilik Moğol kervanının Otrar'da öldürülmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Cengiz Han, Otrar'da yaşananlara karşılık vermek için ertesi yıl büyük bir orduyla batıya, Hârezmşâhlar üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferle birlikte Moğolların batıdaki faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Moğollar önce Mâverâünnehir daha sonra da Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan şehirlerini istilâ etmiştir (Hartog, 1989, 98-114).

Horasan, tarihî ve geniş bir coğrafyayı kapsayan, günümüzde İran, Türkmenistan, Afganistan ve Özbekistan'a kadar uzanan bir bölgedir. Tarihsel olarak İslâm'ın yayılmasında önemli bir merkez olmuş, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Zengin kültürel mirası, ilim ve sanatta önemli katkılara sahne olmuş, büyük alimler, şairler ve düşünürler yetiştirmiştir. Dağlık alanları, verimli ovaları ve çeşitli iklim koşullarıyla dikkat çeken Horasan aynı zamanda İpek Yolu üzerinde önemli bir ticaret ve kültür merkezî olarak tarih boyunca büyük bir öneme sahip olmuştur (Çetin, 1998, s. 234-235). Dünya tarihindeki en büyük yağma ve tahrip hareketlerinden biri olan Moğol istilâsıyla² Müslüman toprakları Mâverâünnehir, İran, Irak ve Anadolu büyük zarar görmüştür (Özgüdenli, 2020, s. 225).³ Asya'nın daha önce görmediği büyüklükte bir yıkım hareketi olarak görülen⁴ Moğol istilâsından en büyük payı Horasan şehirleri almıştır.

İstilâ, bir ülkenin topraklarını silah gücüyle ele geçirmek anlamına gelmektedir

² Özdemir, Moğolları istilâyâ sevk eden sebepleri ele alırken, Moğolların seçilmiş millet inancı ve dünya devleti düşüncesi, İslâm âleminin zenginliği ve İslâm ülkelerinin davetkâr hâli üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Özdemir, 2018.

³ Barthold, sanıldığı gibi Moğol istilâsının, Moğol hanlarının istilâ ettiği coğrafyalara yerleşmedikleri için sonuçlarının ağır olmadığını ve Moğolların az sayıda askerle birlikte yanlarında idare ve imar işlerinde yardım edecek müşavirler getirdiği için istilânın sonuçları hafif atlatıldığını ifade etmektedir. Bkz. Barthold, 2012.

⁴ Bu yaklaşım için bkz. Morgan, 2016.

(Ayverdi, 2010, 579). Zeki V. Togan (1981, s. 116) Moğolların bu istilâsının büyüklüğünü “çekirgelerin aniden bir tarlayı istilâ etmesine” veya “semavî ve doğal afetlere” benzetmektedir. Bu sebeple Timothy May (2012, 102) Moğolların dünya tarihindeki etkisine rağmen onların öncelikle “yıkımla” hatırlandıkları, bu bağlamda David Nicolle de (1990, 7) Asyalı göçebe Moğolların Çin, Müslüman ve Rus kaynakları tarafından “barbar” olarak nitelendirildiğini ve onların düşmanları tarafından “şehirlerin yıkıcıları” olarak tasvir edildiğini ifade etmektedir. Ancak Moğolların Horasan’da yaptıklarını kısaca “barbarlıkla” nitelendirmek bölgede yaşananları açıklama noktasında yanılığa sebep olabilir. Bu açıdan Moğolların Horasan’da izlediği bu politikayı, bölgede hâkimiyet kurabilmek için uyguladığı stratejinin bir sonucu olarak değerlendirmemiz daha doğru bir yaklaşım olacaktır.⁵

Horasan’daki Moğol istilâsının gerekçelerine dair literatür incelendiğinde konuyla doğrudan bağlantılı bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu konuyla alakalı bilgiler genelde Orta Çağ İslâm kaynaklarına dağınık bir şekilde yansımıştır. Bu hususta yaşı itibarıyla döneme çağdaş olmasa da Cüveynî’nin *Târîh-i Cihânguşâ* adlı eseri dışında ayrıntı veren müellif yoktur.⁶ Moğol istilâsı ile ilgili bilgi veren Orta Çağ tarihçilerinden İbnü’l-Esîr’in *el-Kâmil fi’t-Tarih*’i, Cûzcânî’nin *Tabakât-ı Nâsirî* ve Nesevî’nin *Sîretu’s-Sultân Celâleddîn Mengübirî* adlı eserleri de bahsi geçen döneme çağdaştır. Ancak bu tarihçilerden hiçbiri Horasan’daki yıkımla ilgili ayrıntılı bilgi vermemektedir. Dolayısıyla da istilânın gerekçelerini açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Orta Çağ tarihçilerinden İbnü’l-Esîr, eseri *el-Kâmil fi’t-Tarih*’te Horasan’daki yıkımı kısaca bölgenin tamamen tahrip edildiği şeklinde aktarmaktadır (İbnü’l-Esîr, 12, 1987, s. 317). İbnü’l-Esîr burada istilâyla ilgili yaptığı genelleme ile o dönemdeki yaygın söylemi dile getirmektedir. Bu tutum diğer İslâm tarihçileri için de geçerlidir. Bunda en büyük etken bahsi geçen tarihçilerin Moğol istilâsı ile çağdaş olmalarına rağmen o sırada farklı coğrafyalarda yaşamalarıdır. Bu da çağdaş yazarlardaki olayların aktarımını tamamen duyduklarıyla sınırlandırmaktadır. İbnü’l-Esîr’in Moğol istilâsıyla ilgili yaklaşımının nedenini Memlûk tarih yazımında aramak gerekmektedir. Memlûk tarihçilerinin Bağdâd’ın istilâsı ile ilgili aktardıkları Moğol imajının da menfi anlamda oluşmasına neden olmuştur.⁷ Ancak İslâm kaynaklarındaki bu tür genel söylemler, Moğol istilâsının gerekçelerinin anlaşılması hususunda okuyucuyu zora sokmaktadır.

Öte yandan Moğol istilâsının gerekçelerine dair Batılı kaynaklarda daha net ve ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür.⁸ Fakat buradaki bilgiler de bir bütün halinde değil dağınık bir şekilde kaynaklara yansımıştır. Ayrıca Batılı kaynaklar Horasan’da yaşananların abartılı

⁵ Moğolların, diğer ulusları hâkimiyetleri altına almaya çalıştıklarında uyguladıkları yöntemlerin ele alındığı çalışma için bkz. Jackson, 2006; May, 2016.

⁶ Uyar, Cüveynî’nin Moğolların yıkımlarını ayrıntılı olarak vermesini, okuyucu bilgilendirmekten öte Moğolların gaddarlığına vurgu yapmak olduğunu ve bu yöntemle amaçlananın ise Moğol istilâsının karşı konulamazlığına dikkat çekmek olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Uyar, 2021.

⁷ Moğol imajının menfi anlamda meydana getirdiği imajın, Memlûk tarih yazımının neden olduğu yaklaşımın tezahürü olarak değerlendirildiği çalışma için bkz. Ayaz, 2011. Ayrıca May’ın Moğol imajıyla ilgili bilimsel literatür ve popüler kültür üzerinden yaptığı değerlendirmesi için bkz. May, 2012.

⁸ Bu konudaki örnekler için bkz. Rachewiltz, 1973; Kaplonski, 2000; Jackson, 2013; Morgan, 2016; Manz, 2022.

olduğunun da altını çizmektedir. Wilhelm Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi* adlı eserinde bölgede yaşanan yıkımın abartıldığını ifade ederek yaşananları Moğol istilâsının doğal bir sonucu olarak görmektedir. Barthold'a göre;

“Şehirler zapt edilirken bazen bütün halk kılıçtan geçirilirdi ve ancak galiplerin kendileri için lazım olan sanatkârlar esir olarak bırakılırdı. Bu nev'i korkunç sahneleri görenler, tabii, memleketin yeniden imarı için binlerce sene lazım olacağını zannediyorlardı. İşte bu düşüncelere kapılan Avrupa âlimleri de Moğol hücumu ile Asya ve Şarki Avrupa'nın medeniyetlerine vurulan darbeye, bir zamanlar Hunların muhacereti sebebiyle Cenubî Avrupa'nın medenî hayatına vurulan darbeden daha çok ağır ve açtığı yaralara tedavisi imkânsız nazarıyla bakıyorlardı. Hakikatte ise bu Moğol istilâsının neticesi o kadar ağır olmadı. Bunun en birinci sebebi, fatihlerin bu memleketlere tamamıyla gelip yerleşmemeleridir. Moğol hanları, sayısı pek o kadar çok olmayan askerî kuvvetlerden başka, kendileriyle birlikte idare ve imar işlerinde yardım edecek medenî müşavirler de getirdiler. Moğollar tarafından alınan yerlerin tarihinde: Çin'de, İslâm dünyasında, Rusya'da XIII. asırdan sonra bundan önce mevcut olmayan bir siyasi istikrar görülmektedir”.
(Barthold, 2012, s. 80).

Horasan'daki Moğol istilâsıyla ilgili Rabban Bar Savma'nın elçilik notlarının anlatıldığı eserde ifade ettikleri de bu hususa dikkat çekici bir örnek olarak gösterilebilir. Savma, seyahati sırasında Horasan'a ulaştığında buranın büyük bir yıkım yaşadığını aktarsa da İranlı tarihçilerin bu yıkım konusunu çok fazla abarttıklarını ifade etmektedir. Ancak İranlı tarihçilerin ilk Moğol saldırılarına dair gözlemlerinin son derece yerinde olduğunun da altını çizmektedir (Rossabi, 2008, s. 58-59). Yine bu konuda benzer bir bilgiyi George Lane aktarmaktadır. O, Moğolların Horasan şehirlerini yıktığını ve sulama sistemlerini tahrip ettiklerini söyleyerek bölgedeki yıkıma dikkat çekmiştir. Ancak bölgedeki yıkımların abartıldığının da ayrıca altını çizmektedir (Lane, 2011, s. 248). Bütün bunlar Batılı kaynakların, İslâm kaynaklarına göre Horasan'daki Moğol istilâsının gerekçelerine dair daha doyurucu bilgi sunmaktadır.

Bu çalışma Moğolların, Horasan coğrafyasında yapmış oldukları yıkım faaliyetlerinin altında yatan sebeplerin tespit edilmesi noktasında önem arz etmektedir. İlgili literatür tarandığında Moğolların, Horasan'da yapmış oldukları yıkımlara ve bunun altında yatan sebeplere yönelik doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, belgesel bir taramayı ifade etmektedir. Bu yöntem belgelerin içeriğini, yapısını ve bağlamını anlamak için kullanılmıştır. Doküman analizi sürecinde belirli bir amaca yönelik olarak gerekli kaynakları bulma, toplama, kaynakları okuma, not alma ve değerlendirme işlemleri yer almaktadır (Sak vd., 2021, s. 230).

Moğol İstilâsının Horasan Şehirlerindeki Tahribat ve Yıkımı

Horasan'da gerçekleşen yıkım ve tahribatın tamamıyla ilgili elde yeterince bilgi

mevcut değilse de yaşananlara dair bazı bilgiler günümüze kadar ulaşmıştır. Horasan şehirlerindeki yıkıma dair ilk yıkım Cengiz Han tarafından görevlendirilen Cebe ve Sübetey'in Alâüddîn Muhammed Hârezmşâh'ı takibi sırasında gerçekleşmiştir. Cebe ve Sübetey'in komutasındaki Moğol ordularının Muhammed Hârezmşâh'ı takibi Horasan coğrafyasını alt üst etmiştir (Boyle, 1968, s. 309). Moğol orduları Horasan üzerinden Irâk-ı 'Acem ve Azerbaycan'a geçtiklerinde geride harabe hâlde bir ülke bırakmıştır (Özgüdenli, 2005, s. 225-226).

Horasan şehirlerindeki yıkıma dair hem dönemin çağdaş tarih kitapları hem de edebî kaynakları⁹ bilgi vermektedir. Bu yıkıma dair en ayrıntılı bilgileri Cüveynî'nin *Târîh-i Cihân-güşa* adlı eseri aktarmaktadır. Buna göre Horasan coğrafyasındaki ilk yıkımın Herât'a bağlı Zâve'de olduğu tespit edilebilmektedir (Cüveynî, 1, 1329, s. 113; Mîrhând, 8, 1380, s. 3852). Zâve'de yaşanan bu durumdan iki farklı sonuca ulaşmak mümkündür. Öncelikle Moğolların ilk hedefi Alâüddîn Muhammed Hârezmşâh'ı ele geçirmek olduğu için bölgede iâşeleri karşılanmamış olsa bile şehre herhangi bir zarar vermemiştir. Ancak Zâve halkı, Moğolların hisarı aşamadığı için gittiklerini düşünmüştür (Sâbitî, 2525, s. 183). Buradaki bir diğer önemli durum ise Zâve'de olduğu gibi şehir halkının tahribat ve yıkımı kendi üzerlerine çekmeleridir. Kendileriyle alay edilmesini büyük bir hakaret olarak gören Cebe ve Sübetey'in geri dönerek şehri tahrip etmeleri de bunu göstermektedir.

Moğollar kendilerine karşı çıkanları ve teslim olmayarak direnen boyları şehirleriyle birlikte ortadan kaldırmıştır (Benâketî, 1348, s. 368; Kafalı, 1993, s. 368). Ancak Moğollar direnmeden teslim olan şehirleri de yıktıkları gibi buradaki insanları da katletmişlerdi. Cebe, Nîşâbûr yolundan Cüveyn'e ve Mâzenderân'a uzanan güzergâhta ilerlerken Sübetey ise Cam yolundan Tûs, İsferyn ve Dâmgân'a geçmiştir. Onlar güzergâhları üzerinde kendilerine itaat eden şehirlere dokunmamış (Cüveynî, 1, 1329, s. 114-115; Hartog, 2003, s. 105-106) ancak Tûs gibi direnen şehirlerde büyük tahribatlar gerçekleştirerek ele geçirmiştir. Tûs hem Sübetey tarafından hem de ilerleyen dönemde Toluy tarafından tahrip edilmiştir (Cüveynî, 1, 1329, s. 115; Minorsky, 1988, s. 127; Kurtuluş, 2012, s. 432). Ayrıca Sübetey, Râdekân ve çevresindeki otlakların doğal güzelliğinden dolayı buraya da zarar vermemiştir (Cüveynî, 1, 1329, s. 115). Bütün bu kayıtlar Moğolların, Horasan şehirlerinde farklı uygulamalar gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Moğolların, kendilerine itaat eden şehirlere herhangi bir zarar vermediği daha önce ifade edilmiş olsa da Cüveynî'deki bir kayıttan Moğolların zaman zaman itaat eden şehirlerde de yıkım ve tahribat gerçekleştirdiği tespit edilebilmektedir. Bu duruma Cengiz Han'ın Belh'i ele geçirmesinden sonra yaşananlar örnek gösterilebilir. Şehir ileri gelenleri Cengiz Han'ı hediyelerle karşılayıp itaat ettiklerini bildirmiştir. Ancak Cengiz Han, Sultan Celâlüddîn'in Belh'teki etkinliğini göz önüne alarak bunun bir aldatma olabileceğini düşünmüş ve şehrin yıkım emrini vermiştir (Cüveynî, 1, 1329, s. 103). Mîrhând'ın kentsel

⁹ Moğol istilâsıyla ilgili edebî kaynaklarda, Horasan'ın yerle bir edildiği ve insanların kılıçtan geçirildiği şeklinde genel bir aktarımın olduğunu söylenebilir. Bu eserler daha çok ilmi ve edebî hayata verilen zararı ele almışlardır. Ancak bu edebî eserlerden de sadece Safâ'nın eseri Moğol istilâsı ve sonuçlarıyla ilgili detaylı bilgi vermektedir. Bkz. Numânî, 1343; Nefisî, 1363; Safâ, 1369; Şafak, 1352.

tasvirine bakılırsa Belh, Moğol tahribatına uğramadan önce gayet mamur bir yerleşim yeri idi. Şehirde 1200 mescit ve hamamdan oluşan sağlam binalar bulunuyordu. Moğol yıkımının ardından burada neredeyse sağlam bir yapı kalmamıştı (Mîrhând, 8, 1380, s. 3866).

Belh'te yaşanan yıkıma dönemin seyyahları da dikkat çekmektedir. Venedikli Marco Polo, Horasan'ın en geniş ve en güzel şehri olarak nitelediği Belh'in Moğollar tarafından sık sık tahrip edildiğini ve şehrin harabeye döndüğünü aktarmaktadır (Polo, 2019, s. 108). 14. yüzyılın ortalarına doğru bölgeyi ziyaret eden İbn Battûta da geniş bir alana yayılan şehrin temellerinden yıkılmış olduğunu, ancak mescit ve medreselerinin kalıntılarının hâlâ ayakta olduğunu gözlemlemiştir (İbn Battûta, 2004, s. 356).¹⁰ Dolayısıyla İbn Battûta'nın aktardıklarından yola çıkarak Belh'in İlhanlı Devleti zamanında da yeterince imar edilmediği ve harabe hâlde olduğu ortaya çıkmaktadır.¹¹ Esasen Belh'te yaşananlar bize Cengiz Han'ın kararlılığını ve caydırıcılığını göstermesi açısından da önemli bir örnektir. Cengiz Han'ın sulhen ele geçirdiği bir şehirde dahi bu denli yıkım gerçekleştirmiş olması Horasan'ın diğer şehirlerindeki Moğol algısını şekillendirmesi açısından bir mesaj niteliği taşımaktadır.

Horasan şehirlerinde Cengiz Han'ın generalleriyle başlayan istilâ hareketi, en küçük oğlu Toluy'un eliyle çok daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Cengiz Han, Belh'in ele geçirilmesinden sonra Toluy'u Horasan'ın diğer şehirlerini ele geçirmesi için görevlendirmiştir. Cengiz Han oğlu Toluy'a “*sevgili oğlum, seni Müslümanların şehirlerini fethetmek ve her şeyi yakman için 80.000 atlı ile Horasan'a göndereceğim,*” diyerek onu gece baskınlarıyla meşhur olan Horasan halkına güvenmemesi konusunda da uyarmıştır (Herevî, 1943, s. 50-51.) Toluy, babasından aldığı emirle harekete geçmiş ve o dönemde Horasan'ın mamur şehirlerinden biri olan Merv'e yönelmiştir.¹² O, güzergâhı üzerindeki yerlerden topladığı 70.000 kişilik ordusuyla 1 Muharrem 618/25 Şubat 1221 tarihinde Merv'in Firuzî Kapısı'na ulaşmıştır. Toluy'un öncü birliklerinin kale kapılarından şehre girmesinden sonra şehrin yöneticisi Mucirü'l Mülk Şerefüddîn teslim olmaktan başka çaresi olmadığını anlamıştır. Bunun üzerine Şerefüddîn, Moğollara boyun eğdiğini şehrin ileri gelenleriyle Toluy'a bildirmiştir. Toluy bu teklifi kabul ederek şehirden istediklerini aldıktan sonra şehri yerle bir etmiştir.¹³ İbnü'l-Esîr, şehrin ateşe verildiğini hatta Sultan Sencer türbesinin dahi yakıldığını aktarır (İbnü'l-Esîr, 12, 1987, s. 352). Ayrıca şehirdeki cami ve medrese, han, hamam ve kütüphane gibi yapılar da yıkılmıştır (Özgüdenli, 2006, s. 502; Eyice, 1993, s. 66; Özgüdenli, Sayan, 2004, s. 224). Merv'in ileri gelenlerinin Moğollara itaat etmesine rağmen bölgede yıkım gerçekleşmiştir. Leo de Hartog, bu durumu Merv'in daha çabuk ele geçirilebilmesi için Toluy'un bir stratejisi olarak değerlendirmektedir (Hartog, 2003, s. 110).

¹⁰ Mirbabaev, 1220'lerde Moğolların Belh'i ele geçirmeden önce şehirde 400 medresenin olduğunu aktarır. Bkz. Mirbabaev, 2000.

¹¹ Belh şehrinin 1221'de Cengiz Han tarafından yıkıldıktan sonra yaklaşık yüzyıl boyunca harabe hâlde kaldığı ifade edilmektedir. Bkz. Yazıcı, 1992.

¹² Bu dönemde Horasan'ın birçok şehrinde olduğu gibi özellikle de Merv halkının nimetlerinin bolluğundan kendilerini herkesten üstün gördükleri aktarılmaktadır. Bkz. Ebûlgazi Bahadır Han, 2020.

¹³ Toluy'un Merv'e harekâtı ve bu sırada şehirde yaşananların ayrıntıları için bkz. Cüveynî, 1, 1329; Mîrhând, 8, 1380.

Toluy, Merv'den sonra bir diğer Horasan şehri Nişâbûr'a yönelmiştir. Şehir Safer-Rebûlevvel 617/1220 Mayıs ayında Cebe ve Sübetey'e direnmeden teslim olmuş ve şehirde herhangi bir yıkım gerçekleşmemiştir (Cüveynî, 1, 1329, s. 114). Ancak Toluy döneminde şehir büyük bir yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Bu yıkımda Nişâbûrluların Ramazan-Şevval 617/1220 Kasım ayında Cengiz Han'ın damadı Togaçar Noyan'ı öldürmeleri etkili olmuştur (Herevî, 1943, s. 58; Sâbitî, 2525, s. 187; Barthold, 1984, s. 99). Bu yüzden Nişâbûr'un ele geçirilmesi bir intikam seferine dönüşmüştür. Şîrin Beyânî, özellikle burada Togaçar Noyan'ın eşinin rolü üzerinde durmaktadır. Kadınların kin tutmada ve intikam almada erkeklerden aşağı olmadığını ifade ederek Cengiz Han'ın kızının bizzat Nişâbûr'un yıkımını yönettiğini aktarmaktadır (Beyânî, 2018, s. 83).¹⁴

Toluy'un öncülüğünde 12 Safer 618/7 Nisan 1221 tarihinde başlayan savaşta Moğollar Nişâbûr'a girmeyi başarmıştır. Toluy şehri ele geçirdikten sonra Togaçar'ın öcünü almak için şehrin tarım yapılacak duruma getirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Nişâbûr tamamen yıkılmış, evler ve saraylar yerle bir edilmiştir. Cüveynî bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Mamur evlerin yerlerinde taş toprak yığınları ve enkaz kümeleri kaldı. Gül bahçeleri yangın yerine döndü ve her yer kupkuru oldu*” (Cüveynî, 1, 1329, s. 140; İsfizârî, 1, 1338, s. 257; Mîrhând, 8, 1380, s. 3878). Yine Cûzcânî'nin de Nişâbûr'daki yıkımla ilgili aktardıkları bir hayli dikkat çekicidir: “*Cengiz Han'ın damadı o mevzide öldürüldüğünden, intikamını almak için şehrin tüm halkını şehit ve şehri harap etti. Şehrin duvarlarını yıkıp, şehirdeki yapılardan hiçbir iz kalmaması için çift öküzü ile şehri sürdü*” (Cûzcânî, 2016, s. 72). Nesevî, *Sîretu's-Sultân Celâleddîn Mengübirî* adlı eserinde Horasan'ın baştan sona tahrip edildiğini ve Nişâbûr'un yirmiden fazla şehrinin harap edildiğini aktarmaktadır (Nesevî, 1366, s. 54-55). Nesevî'nin Moğol istilâsıyla ilgili Nişâbûr dışındaki Horasan şehirleriyle ilgili ayrıntı vermemesi dikkat çekicidir. Sâbitî de Nişâbûr'un yıkımıyla ilgili Cûzcânî ile benzer ifadeleri kullansa da ondan farklı olarak Nişâbûr'daki bütün yapıların yıkıldıktan sonra şehrin sular altında bırakıldığını ifade etmektedir (Sâbitî, 2525, s. 188; Melville, 1980, s. 109). Nişâbûr'a bağlı Beyhak da 617-618/1221 yılındaki yıkımdan payına düşeni almıştır. Hatta şehir yıkımdan sonra bir süre boş kalmış, daha sonra ise burası Sebzevâr olarak anılmıştır (Konukçu, 1992, s. 58; Haig, 2001, s. 299). Asırlar boyu kültür ve medeniyetin merkezi olan birçok âlim yetiştiren kadim Nişâbûr şehri Moğol istilâsıyla beraber adeta bir ölü şehre dönmüştür. Sâbitî bu duruma dikkat çekerek Nişâbûr'daki büyük yapıların, medreselerin ilim kapılarının sonsuza kadar ortadan kalktığını ifade etmektedir (Sâbitî, 2525, s. 189).

Toluy Nişâbûr'daki yıkımdan sonra Horasan'ın dört büyük şehriden biri olan Herât'a yönelmiştir. Ancak Herât'ın teslim olması sebebiyle şehirde herhangi bir yıkım yaşanmamıştır (Barthold, 1984, s. 53; Togan, 1987, s. 431). Böylece Toluy, babasının kendisine verdiği görevi üç aydan kısa bir sürede tamamlayarak her kasabası bir şehir mahiyetinde olan Horasan şehirlerini yerle bir etmiştir (Cüveynî, 1, 1329, s. 118-119). Hartog, Horasan'da İslâm uygarlığının bir zaferi olarak ortaya konan her şeyin Moğollar tarafından sonsuza dek yıkıldığına dikkat çekmektedir (Hartog, 2003, s. 111).

¹⁴ Cengiz Han'ın hangi kızının Nişâbûr'daki yıkımda etkili olduğu kaynaklar tarafından belirtilmemiştir. Moğollarda kadının savaşlardaki rolü için bkz. Nicola, 2011.

Toluy'un Horasan'ı istilâ ettiği sırada babası Cengiz Han, Moğolların daha önce kuşatıp alamadığı ve büyük bir direnişle karşılaştığı Tâlekân'daki Nasrkûh Kalesi'ni almak için bizzat kendisi Belh ve Tâlekân arasındaki bozkıra yerleşmiştir. Ardından buradan harekâta başlayan Cengiz Han, kaleyi ele geçirmiştir (Cûzcânî, 2016, s. 66-67).¹⁵ Kaleyi aldıktan sonra Tâlekân'daki kaleleri, surları, evleri ve sarayları yerle bir etmiştir. Tâlekân'ın ele geçirilmesinde önemli bir etken de 1221 yazında (Hartog, 2003, s. 111) Horasan'dan güçlü bir orduyla dönen Toluy olmuştur (Cüveynî, 1, 1329, s. 105; Mîrhând, 8, 1380, s. 3867).

Cengiz Han, oğlu Toluy'un Nişâbûr'daki yıkımına benzer bir durumu Belh'e bağlı Bâmiyân'da gerçekleştirecektir. Bâmiyân halkı teslim olmayı reddedince Cengiz Han şehri kuşatmıştır. Bu sırada kaynakların Cengiz Han'ın en sevdiği torunu olarak bahsettiği Çağatay'ın oğlunun kuşatma sırasında ölmesi nedeniyle Cengiz Han, şehirde tek bir canlının dahi kalmasını istememiştir. Hatta Bâmiyân'da şehir kurulmasını ve insanların buraya yerleşmesini yasaklamış, buraya lanetli şehir manasına gelen *Mâvû Bâliğ* adını vermiştir (Cüveynî, 1, 1329, s. 105). Fasîh-i Hâfî, Cengiz Han'ın Bâmiyân'ı yerle bir ettikten sonra şehri sular altında bıraktığını ifade etmektedir (Fasîh-i Hâfî, 2, 1341, s. 293).¹⁶ İlhanlı dönemi coğrafyacılarından Hamdullâh Mustevfi'nin de Bâmiyân'ın harabe hâlde olduğunu söylemesi şehrin İlhanlılar tarafından da imar edilmediğini ortaya koymaktadır (Kazvîni, 1362, s. 155). Bâmiyân'a yerleşim ve şehir kurma yasağı çok sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Cengiz Han'ın torununun öldürülmesinden 700 yıl sonra bile Bâmiyân'ın hâlâ bir hayalet şehir olduğu aktarılmaktadır (Hartog, 2003, s. 112-113).

Horasan'daki yıkımın devam ettiği sırada Sultan Celâlüddîn, Gazne taraflarında topladığı orduyla Tekeçük ve Şigi Kutuhu önderliğindeki Moğol ordularını iki defa yenmiştir.¹⁷ Bu galibiyetler Horasan halkını Moğollara karşı cesaretlendirmiştir. Bu cesaretle Celâlüddîn'e bağlı askerler, Moğolların Horasan şehirlerine atadıkları *şihne* ve valileri öldürmeye başlamıştır (Cûzcânî, 2016, s. 79). Bunun üzerine Cengiz Han, Horasan şehirlerinde Moğollara yapılanlara karşılık vermek için bir kez daha Horasan şehirlerine saldırı emri vermiştir. Bu saldırılardan ilk nasibini alan Herât olmuştur. Moğol komutanı Elçigidey tarafından Herât, 618-619/1222 yılında harap edilmiş (Barthold, 1984, s. 53; Hartog, 2003, s. 113) ve ateşe verilmiştir (İbnü'l-Esîr, 12, 1987, s. 353). Hândmîr yedi gün boyunca Herât'ı yakıp yıkan askerlerin bütün şehri harap ettiğini kaydetmektedir (Hândmîr, 3, 1333, s. 44; Fasîh-i Hâfî, 2, 1341, s. 294-295).¹⁸ Herât'taki bu yıkımdan sonra şehir 1222-1237 yılları arasında on beş yıl boyunca harap bir hâlde kalmıştır (İsfizârî, 2, 1338, s. 71). Daha sonra Merv şehrindeki saraylar, evler ve ibadethanelerin çoğu Turbay'ın eliyle tahrip edilmiştir (Cüveynî, 1, 1329, s. 130-131). Muhtemelen Herât ve Merv dışındaki Belh de bu yıkımdan payına düşeni almıştır (Hartog, 2003, s. 114). Kısacası Cengiz Han'ın emriyle

¹⁵ İbnü'l-Esîr, Moğolların kaleyi altı ay boyunca gece-gündüz kuşatma altında tutmasına rağmen ele geçiremediğini aktarır. Bkz. İbnü'l-Esîr, 12, 1987.

¹⁶ Moğollar, istilâ sırasında şehirleri ele geçirirken zaman zaman su yönlerini şehirlere doğru çevirerek orayı sular altında bırakmak suretiyle ele geçirmişlerdir. Bunun bir örneğini Quentin, İsfahan'ın ele geçirilmesi sırasında yaşadığını aktarmıştır. Bkz. Quentin, 2006.

¹⁷ Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Cüveynî, 2, 1329.

¹⁸ Togan, tüm Herât şehrinin yıkıldığına dair rivayetlerin doğru olmadığını öne sürmektedir. Bkz. Togan, 1987.

Moğol hamiyeti altına girmeyi reddeden Âbıverd, Nesâ, Yazır, Tûs, Câcerm, Cüveyn, Hâf, Sencân ve Serahs gibi şehirler Moğollar tarafından yerle bir edilmiş ve Herât'tan Sicistân'a kadar olan bu mamur yerler birer harabeye dönüştürülmüştür. (Cüveynî, 1, 1329, s. 118). Horasan'da yaşanan yıkımın büyüklüğünü göstermesi açısından Cüveynî'nin aktardıkları önemlidir. Cüveynî, Horasan'daki her şehir ve köyün birkaç kere yıkıldığını göz önüne alarak Horasan'ın yıllarca bu tahribatın izlerini taşıdığını ve kendi döneminde de bu durumun değişmediğini ifade etmektedir (Cüveynî, 1, 1329, s. 75). Yine Batılı kaynaklar tarafından Horasan'daki yıkımın diğer bölgelere göre daha büyük olduğu ifade edilmektedir (Morgan, 2016, s. 59; Morgan, 2018, s. 47).

Moğolların Horasan'da Yaptıkları Yıkımın Gerekçelerine Dair Bazı Tespitler

Askerî Strateji

Moğolların Horasan'da gerçekleştirdikleri yıkımla ilgili olarak David Morgan (2016, s. 59) bunun bir askerî strateji olduğu üzerinde durmakta ve Toluy'un Horasan şehirlerindeki tahribatını bu stratejinin bir sonucu olarak ifade etmektedir. Eğer Moğolların bu denli büyük yıkımları daha büyük yıkımları engellemek için yaptığına inanacak olursak (Kaplonski, 2000, s. 257), burada temelde amaçlanan bölge halkının direnişini kırmak olduğu görülür. Böylece bölgede direnebilecek nüfus kalmayacak, hayatta kalanlar ise sindirilmiş olacaktır (Petrushevsky, 1968, s. 484).

Moğolların Horasan'da uyguladıkları bu askerî tutuma “tsunami stratejisi”¹⁹ adı verilmektedir. Bu stratejiyle sınır bölgeleri harap edilerek sonraki fethiler için bölgenin karışıklık içinde bırakılması hedeflenmiştir (Manz, 2022, s. 199). Bu sayede Moğollar ele geçirdikleri bölgelerde az sayıda kuvvet bırakarak yollarına devam etmiş ve Horasan şehirlerinin yeniden toparlanmasına fırsat vermemiştir.²⁰

İntikam Duygusu

Moğolların Horasan yıkımlarında ön plana çıkan bir diğer gerekçe ise intikam duygusu olmuştur. Moğol elçilerinin öldürülmesi ile başlayan süreçte Cengiz Han'ın yürüttüğü istilâ hareketinin, hanedana mensup kişilerin öldürüldüğü şehirlerde çok daha farklı boyutlara ulaştığı kaynaklarda görülmektedir. Moğollar intikam hırsıyla ele geçirdiği Horasan şehirlerinde çok daha büyük yıkımlar gerçekleştirmiştir. Bunun en güzel örneği yukarıda ayrıntılarıyla ele aldığımız Nişâbûr ve Bâmiyân şehirlerinde yaşananlardır. Moğol toplum yapısındaki intikamın önemi düşünüldüğünde Horasan şehirlerinde yaşanan yıkımlar daha rahat anlaşılabilecektir. Zira Cengiz Han'ın babasını öldüren Tatarlara karşı yaptıklarını da bir intikam hırsı ile gerçekleştirdiği unutulmamalıdır (Jackson, 2017, s. 71).

Stratejik Konum

Moğollar genelde gittikleri her şehirde manzarayı değiştirmiştir. Ancak bu noktada dikkat çeken husus, istilânın daha çok Horasan şehirlerinde olmasıdır. İran'ın güneyindeki Fârs ve Kirmân gibi eyaletler bu istilâ hareketinden etkilenmemiştir. Bu durum güneydeki

¹⁹ Moğol fetihlerindeki “tsunami stratejisi”nin incelendiği çalışma için bkz. May, 2015.

²⁰ Moğolların bu askerî stratejisiyle ilgili bkz. Uyar, 2020.

İran şehirlerinin kendi istekleriyle Moğol hâkimiyetine girmeleriyle açıklanmaktadır (Wilber, 1955, s. 4; Cezar, 1977, s. 416).²¹ Yine güneydeki şehirlerin sıcak ve yetersiz otlaklara sahip olmasından dolayı istilâdan kurtulmuş olmaları üzerinde de durulmaktadır. (Morgan, 2007, s. 72). Öte yanda Moğollar ile güneydeki İran şehirleri arasında bir çıkar ilişkisi olabileceği akla gelmekte ve bunun altında da Basra Körfezi üzerinden yapılan ticaret ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Horasan'ın güneyinin kuzeye göre stratejik açıdan daha önemli olduğuna vurgu yapılarak bölgedeki ticaret ön planda tutulmaktadır (Melville, 2003, s. 45-46).

Horasan Halkının İtaat Etmemesi

Horasan'da Cebe ve Sübetey ile başlayan istilâ hareketinin dikkat çeken başka bir noktası da Moğolların kendilerine boyun eğen, direnen ve doğal güzelliklerini beğendikleri şehirlerde farklı tutumlar göstermesidir. Cengiz yasasına göre Moğollar kendilerine boyun eğmeyen hiçbir devletle barış yapmazlardı.²² Onların tercihi şehirlerin yöneticilerine egemenliklerini kabul ettirerek *vasal* olarak kendilerine bağlamaktır (Marshall, 1996, s. 21). Moğolların barıştan önce karşısındakini kendilerine boyun eğmeye davet ettiklerine dikkat çekilmektedir (Abû'l-Farac, 2, 1999, s. 478). Moğollara karşı boyun eğmeme ya da itaat etmeme, sadece imparatora karşı işlenmiş bir suç değil, aynı zamanda Tanrı'nın hükmüne²³ karşı gelindiği için cezalandırılması gereken bir davranıştır. Bu bağlamda Horasan coğrafyasında yaşanan yıkım ve katliamlar, yukarıda bahsi geçen itaatsizliğin (Rachewiltz, 1973, s. 25) ve Horasan şehirlerindeki direnişin bir sonucu olarak gösterilmektedir (Manz, 2022, s. 199).

Bozkır Taktiği

Moğolların Horasan'daki yıkımları, eski bir bozkır taktiği olarak da verilmektedir. Ancak Moğolların bu taktiği, uygulamada aşırıya kaçtıklarının da altı çizilmektedir (Barfield, 1992, s. 203). Bu hususta Moğolların yıkımı, göçebelerin tarım toplumlarından istediklerini en iyi şekilde nasıl elde edebileceklerine dair “bozkır bilgeliğine” bağlanmaktadır (Fletcher, 1986, s. 43). Zira şehirlerin tahrip edilerek alınması durumu Oğuzlarda da karşımıza çıkmaktadır.²⁴ Cengiz Han'ın soyunun “ecdat çerçevesi” şeklinde

²¹ İran'ın güneyindeki yerel hanedanlar, Moğollara kendi istekleriyle boyun eğmişlerdir. Fars ve Kirmân, Moğollar tarafından yağmalanmamıştır. Yine Şiraz ve Salgûrlular Moğol istilâsından yara almadan çıkmıştır. Bkz. Barthold, 2012. Melville güneydeki şehirlerin bağlılığının ilk başlarda hayali bir bağlılık olduğuna vurgu yaparak, Horasan'ın güneyinin tam anlamıyla bağlanmasının Hülegü'nün Bağdâd'ı ele geçirmesinden sonra olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Melville, 2003.

²² Moğollar kendilerine boyun eğen kavimlere karşı ileri sürdükleri şartlar şunlardır: Her istendiğinde Moğollarla birlikte, her türlü düşmana karşı savaşta asker göndereceklerdir. Mal, mülk ve insan sayısının onda birini Moğollara vermek mecburiyetindedirler. Bkz. Carpinili, 2022; Quentin, 2006

²³ Eski Türklerde olduğu gibi, Moğollarda da hâkimiyetin kaynağı tanrısaldir. Onlar, yeryüzünü yaratan tek bir Tanrı'ya inanırlardı. Öte yandan yeryüzünde meydana gelen bütün hadiseleri de doğrudan Tanrı'ya bağlamışlardı. Bu bağlamda Moğollar, yeryüzünü yönetme yetkisinin Tanrı tarafından Cengiz Han'a ve onun nesline verildiğine inanmaktadırlar. Moğol ve İlhanlı dönemindeki hükümlerlik anlayışının Tanrısal ve cihanşumulluk üzerinden incelendiği çalışma için bkz. Özgüdenli, 2018.

²⁴ Oğuzlar, Derbend ele geçirmek için Kara Sülük'un babasının tavsiyesiyle bölgedeki bütün vilayetleri tahrip edip yağma ve talan etmişleridir. Böylece Derbend'i ele geçiren Oğuzlar yıkım ve tahrip stratejini başarıyla kullanmışlardır. Bkz. Togan, 1982; Gündüz, 2017.

Oğuz şeceresine dayandırıldığı (Kafesoğlu, 1954, s. 129)²⁵ düşünüldüğünde şehirlerin ele geçirilmesinde de aynı geleneğin devam ettirilmek istendiği açıktır.

Göçebe Yaşam

Horasan'daki Moğol istilâsının yıkıcı etkisiyle ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus Moğolların göçebe bir toplum olmalarıdır. Göçebe hayatın getirmiş olduğu anlayış Moğolların bölgedeki yıkımında etkili olmuştur. Yani Moğolların şehir kültürüne yabancı olmaları istilânın sebepleri arasında gösterilmektedir (Grousset, 2018, s. 282). Bu bağlamda Moğolların Horasan'daki yıkımının gerekçesini ortaya koymaya çalışan İslâm âlimi Abdülatîf el-Bağdâdî de Horasan'da yaşananların Moğolların herhangi bir zenginlik elde etmek için değil de dünyayı çorak bir araziye dönüştürmek istemelerinden kaynaklandığını öne sürmektedir (Jackson, 2013, s. 106).

Moğolların göçebeliliğine bağlanan Horasan'daki bu yıkımlar dönemin seyyahları tarafından da dile getirilmektedir. Moğolların şehirlere ve dolayısıyla yerleşik kültüre karşı takındığı tutumu göstermesi açısından 13. yüzyıl seyyahlarından Dominikan keşişi Ricoldus'un aktardıkları son derece önemlidir. Ricoldus, Moğollar "(...) önlerine çıkan şehirlerden, yapılardan ve evlerden nefret eder gibi görünürler. Bu yüzden karşularına çıkan tüm şehirleri, kaleleri, yerleşim yerlerini ve binaları yok ederler" (Ricoldus, 2018, s. 44). Moğolların göçebeliliğine bağlanan yıkımlarla ilgili Mustafa Uyar'ın tespiti de bir hayli önemlidir. O, Moğolların şehirleri tahrip etmesiyle ilgili olarak göçebeliliğin getirmiş olduğu iki stratejik nedene dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi binaların atlı göçebelerin hareketlerini, ikincisi ise yerleşik toplumlara ait konut ve tarım arazilerinin hayvanların otlaklarını sınırlandırmasıdır (Uyar, 2017, s. 44).

Öte yandan Rus şarkiyatçı Barthold, göçebelik üzerinden farklı bir yaklaşım öne sürmektedir. Barthold, Avrupalı müelliflerin sadece yerleşik kültürün zarar gördüğü şeklindeki yaklaşımlarını eleştirmektedir. Barthold'a göre göçebeler siyasî birliğini uzun ve kanlı bir mücadeleden sonra elde etmişlerdir. Bu sebeple Cengiz Han'ın ordusu tarafından bozkır halkının mı, yoksa yerleşik toplumların mı daha büyük zarar gördüğü tespitinin güç olduğunu savunmaktadır. Sonuçta Moğol istilâsının göçebelere kazanç, yerleşik halka sadece zarar getirdiğini ispat etmenin de zor olduğunu iddia etmektedir. Bunu da Selçukluların bütün bir kavim şeklinde göç etmesine rağmen Moğolların büyük çoğunluğunun merkez Karakorum'da kaldığını söyleyerek desteklemektedir (Barthold, 2017, s. 136). Bu noktada Selçukluların Horasan'a göç etmelerine rağmen Moğol dönemindeki gibi bir yıkımın neden yaşanmadığı sorusu akla gelebilir. Zira Selçukluların bölgeye gelişi Moğollar gibi hızlı olmamıştır. Öte yandan bir başka önemli husus ise din faktörüdür. Selçuklular bölgeye gelmeden önce Müslüman olmaya başlamıştı. Ancak

²⁵ Cengiz Han'ın ve yanındakilerinin Asya bozkırlarında başarı elde edebilmesi için Türkleri yanlarına almaları gerekiyordu. Binlerce yıldır bir arada yaşayan Türkler ve Moğolları kaynaştırmak için Türklerle Moğolların benzerliğinin ortaya konduğu, Cengiz Han'ın Oğuz şeceresine dayandırılması gibi destanlar yazıldı. Zira bu durum ciddi bir siyasî yapıya kavuşmamış olan Moğollar için en tutarlı yol olarak görünmektedir. Bunun üzerine tüm Asya'daki Türk ve Moğolların benimseyeceği bir Cengiz soy kütüğü hazırlanması için, Türklerden dinledikleri destanları ve hikâyeleri kendilerine uyarlamışlardır. Bu konudaki ayrıntılar ve Cengiz Han'ın soyunun incelendiği çalışma için bkz. Gömeç, 2018.

Moğolların intikam alma düşüncesiyle bölgeden hızlı geçişi ve İran gibi bir tarım ve şehir toplumunun yaşam koşullarına uyum sağlamada zorlanmaları, bölgede yaşanan yıkımın gerekçelerini de açıklamaya yardımcı olmaktadır (Morgan, 2018, s. 49).

Hârezmşâhların İhaneti

Moğolların Horasan'daki yıkımlarıyla ilgili kaynaklardaki yaygın genellemelerin aksine Cengiz Han'ın Horasan şehirlerinde yıkım istemediğine dair birtakım bilgiler mevcuttur. Bu konuda başta Müslüman tarihçilerden İbnü'l-Esîr'in ve Cûzcânî'nin aktardıkları önem arz etmektedir. İbnü'l-Esîr, Moğolların Alâüddîn Muhammed'in peşine giderken geçtikleri yerlerde kimseye saldırmadığını ve herhangi bir yağma gerçekleştirmediklerini aktarmaktadır (İbnü'l-Esîr, 12, 1987, s. 328). Cüveynî gibi Moğol istilâsını Allah'ın bir takdiri olarak gören Cûzcânî de (Uyar, 2021, s. 123), Cengiz Han'ın İran coğrafyasına çekilen Alâüddîn Muhammed Hârezmşâh'ı yakalamaları için gönderdiği Cebe ve Sübetey'e Horasan şehirlerine zarar vermemesini söylediğini ifade etmektedir. Bu durumu destekler nitelikteki tutum Nîşâbûr'da ortaya çıkmıştır. Cûzcânî, Nîşâbûr'da Cengiz Han'ın damadının öldürülmesine rağmen şehre zarar verilmediğini aktarmaktadır (Cûzcânî, 2016, s. 58-59). Bu örnek hem İbnü'l-Esîr'in yaptığı genellemeyle hem de daha sonra gerçekleşen olaylarla çelişse de Horasan'daki yıkımın en büyük sebebi olarak Hârezmşâhları işaret etmektedir.

Cengiz Han'ın topyekûn bir savaşla Horasan şehirlerinde büyük yıkımlar gerçekleştirmesi kuvvetle muhtemel Alâüddîn Muhammed Hârezmşâh'ın ele geçirilememesi ve bundan güç alan Hârezmşâhların oğul Celâlüddîn öncülüğünde Moğolları zaman zaman Horasan şehirlerinde yenmelerinden kaynaklanan öfkenin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Yine Cûzcânî'nin Cengiz Han'ın Horasan ileri gelenlerinden Kâdı Vahîdüddîn Fûşencî ile arasında geçen konuşmada²⁶, Alâüddîn Muhammed Hârezmşâh'ın askerlerinin ayaklarının bastığı yerlerde kıtal ve tahribat yapacağını söylemesi yukarıda bahsi geçen öfkenin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Öte yandan Morgan da Cengiz Han'ın bölgede kendisine rakip olabilecek güç merkezini kalıcı olarak ortadan kaldırmak istediğine dikkat çekerek (Morgan, 2007, s. 61; Morgan, 2016, s. 59) yaşananların sorumlusu olarak Hârezmşâhları işaret etmektedir. Hem Cûzcânî'nin hem de Morgan'ın aktardıkları göz önüne alındığında Horasan'da yaşananların sebebi olarak Hârezmşâhlar ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Orta Çağ'da devletlerin birbirleri üzerinde üstünlük kurma mücadelesi farklı boyutlarda gerçekleşmiştir. Bunlar zaman zaman kanlı ve yıkıcı olduğu gibi bazen de sulh yoluyla olmuştur. Moğolların Horasan coğrafyasındaki mücadelesi de kanlı olduğu gibi yıkıcı boyutlarıyla da bir hayli dikkat çekmektedir. Onların dönemin siyasî aktörlerinden Hârezmşâhlarla giriştiği mücadele, sonuçları itibarıyla Horasan için büyük bir değişimi getirmiştir. Kaynaklarda verilen bilgiler incelendiğinde Horasan'da Moğol istilâsının gerekçeleri olarak farklı sebepler öne sürülmektedir. Moğollar askerî stratejileri gereği,

²⁶ Cengiz Han'ın bu diyalogunun ayrıntıları için bkz. Cûzcânî, 73-76.

sonraki seferleri için istilâ ettikleri yerleşim yerlerini karışıklık içinde bırakmıştır. Burada amaçlanan şey ise hem bölgede kendilerine karşı oluşabilecek direnişi kırmak hem de bölge halkını sindirmektir. Moğolların sonraki seferlerinde arkadan gelebilecek herhangi bir tehdidi öngörerek uyguladıkları bu stratejide başarıya ulaştıkları görülmektedir. Bölgede yaşanan yıkımlarda bir diğer dikkat çeken sebep de Moğolların intikam duygusudur. Moğolların hanedana mensup kişilerin öldürüldüğü şehirlerde büyük yıkımlar gerçekleştirdikleri görülmektedir. Cengiz Han'ın damadının ve torununun öldürüldüğü Nişâbûr ve Bâmiyân kuşatmasında intikam duygusuyla şehirler yerle bir edilmiştir. Bu da Moğolların hanedan üyelerine vermiş olduğu değeri ve onların zarar görmesi durumunda yaşatacakları dehşeti göstermektedir. Dolayısıyla bu tutum Moğol hanedan üyelerine zarar gelmemesi yönünde uygulanan önemli bir korkutma ya da sindirme yöntemidir.

Moğolların Horasan'ı istilâ hareketinde ortaya çıkan sebeplerden biri de bölgenin stratejik konumudur. Onlar bölgenin istilâsından sonraki durumu göz önünde bulundurarak Horasan'ın kuzeyindeki şehirlerde yıkım gerçekleştirmiştir. Bunda bölgenin elverişli iklim koşulları ve Moğol hayvanları için yeterli otlaklara sahip olması etkili olmuştur. Moğollar hem kendilerine direnen Tûs hem de sulhen ele geçirdiği Belh gibi yerleşim yerlerini de yıkıma uğratmıştır. Onlar için bölge halkının kendilerine itaat etmemesinin cezası ölümdür. Ancak bu durumun bazen itaat eden şehirlerde de yaşanması Moğolların, bir defa yöneticisine ihanet edenin bu eylemi tekrarlayabileceği düşüncesiyle hareket ettiklerini göstermektedir. Moğolların bozkır yaşamı da bölgenin istilâ edilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bozkır yaşam gereği Moğollar, yerleşik düzendeki tarım toplumlarından istediklerini daha kolay alabilmek için şehirleri yıktıkları ve bunda da aşırıya kaçtıkları görülmektedir. Bozkır yaşamına bağlı olarak Moğolların göçebe olması da şehirlerin yıkılmasında öne çıkmaktadır. Onların göçebe yaşamın gereksinimleri doğrultusunda hareket ettikleri çok açıktır. Kendi ihtiyaçları için hem askerlerin hareket alanlarını genişletmek hem de hayvanlarına geniş otlaklar elde etmek istemişlerdir. Bu da Moğolların şehir kültürüne yabancı olduklarını göstermektedir. Moğolların Horasan'daki istilâsında Hârezmşâhların etkisi de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Moğolları Batıya yönelten onlardır. Elçilerinin intikamını almak için harekete geçen Moğollar, Muhammed Hârezmşâh'ı ele geçirememenin hırsıyla geçtikleri Horasan şehirlerini yıkmıştır. Ayrıca Cengiz Han'ın Horasan'da Hârezmşâh bakiyelerinin tekrar güçlenmesini engellemek istemesi de bölgede yaşanan yıkımda etkili olmuştur.

Her ne kadar Moğol istilâsının gerekçeleri farklı olsa da Moğollar için asıl amaç bölgenin ele geçirilmesi hususudur. Bunun için de bölgede karşılaştıkları sorunların üstesinden gelme noktasında bazen uygulamada aşırıya kaçmışlardır. Bazı Horasan şehirlerinin tamamen ortadan kaldırılması da bu cümledendir. Sonuç itibarıyla şunu ifade etmek gerekir ki kaynakların ileri sürdüğü gerekçeler her ne olursa olsun Moğolların Batıya doğru ilerlemek ve Horasan'daki direnişi kırma arzusu bölgedeki yıkımlarda önemli derecede etkili olmuştur.

Kaynakça

Alâeddin Ata Melik b. Bahâeddin b. Muhammed b. Muhammed Cüveynî, (1329). *Târîh-i*

- Cihânguşâ*. (Tash. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvîni), I-II-III, İntişârât-i Donyâ-yi Kitâb.
- Ayaz, F. Y. (2011). Erken Dönem Memlûk Tarihçilerinin Bağdat'ın Moğollar Tarafından İstilâsıyla Alâkalı Rivayet ve Yorumları. *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selam Uluslararası Sempozyum, 7-8-9 Kasım 2008)* içinde (261-282. ss.), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Neşriyat.
- Barfield, T. J. (1992). *The Perilous Frontier Nomadic Empires and China*. Blackwell Publishers.
- Barthold, V. V. (2017). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. (Ter. Râgıp Hulusî Özdem), TTK Yayınları.
- Barthold, W (2012). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. (Çev. M. Fuad Köprülü), Akçağ Yayınları.
- Barthold, W. (1984). *An Historical Geography of Iran*, (Trans. Svat Soucek), Princeton University Press.
- Beyânî, Ş. (2018). *Moğol Dönemi İnan'ında Kadın*. (Çev. Mustafa Uyar), TTK Yayınları.
- Boyle, J. A (1968). Dynastic and Political History of the İl-Khâns. John A. Boyle (Ed.), *Cambridge History of Iran* içinde (303-421. ss.), 5, Cambridge University Press.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çetin, O. (1998). Horasan. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (234-241. ss.), 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, (2004). *İbn Batûtâ Seyahatnâmesi*. (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları.
- Ebülgazi Bahadır Han, (2020). *Şecere-i Türk Türk'ün Soyağacı*. (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları.
- Eyice, S. (1993). Cami: Mimari Tarih, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (56-90. ss.), 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fasîh Ahmed b. Celâleddin Muhammed Hâfî, (1341). *Mucmel-i Fasîhî*. (Tash. Mahmûd Ferruh), 2, Kitâbufuruş-i Bastan.
- Fletcher, J. (1986). The Mongols Ecological and Social Perspectives. *HJAS*, 46/1, 11-50.
- Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî Hândmîr, (1333). *Habîbu's-siyer*. (Haz. Muhammed Debîr Siyâkî), 3, Kitâbfurûş-i Hayyâm.
- Gömeç, S. Y. (2018). Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soyu ve Mogol Tarihinin İlk Devirleri. *Belleten*, LXXXII/294, 407-481.
- Gregory Abû'l-Farac, (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul), 2, TTK Yayınları.
- Grousset, R. (2017). *Bozkır İmparatorluğu Attila Cengiz Han Timur*. (Çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat.
- Gündüz, T. (2017). *Oğuz Kağan Destanı Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme Giriş ve Notlar*.

Moğol İstilâsının Gerekçelerine Dair Bazı Tespitler: Horasan Örneği

Yeditepe Yayınları.

- Haig, T. W. (2001). Sebzar. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (299-300. ss.), 10, Milli Eğitim Basımevi.
- Hamdullah Mustevfî-yi Kazvînî, (1362). *Nuzhetu'l-kulûb*. (Neşr. G. L. Strange), Donyâ-yi Kitâb.
- Hartog, L. D. (2003). *Cengiz Han, Dünyanın Fatihî*. (Çev. Serkan Uzun), Dost Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, (1987). *el-Kâmil fi't-Tarîh*. (Çev: A. Özaydın-A. Ağırakça), 12, Bahar Yayınları.
- Jackson, P. (2006). World-Conquest and Local Accommodation: Threat and Blandishment in Mongol Diplomacy. Judith Pfeiffer, Sholeh A. Quinn, Ernest Tucker (Ed.), *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East Studies in Honor of Jhon E. Woods*, Wiesbaden, 3-22.
- Jackson, P. (2013). "It is as if their aim were the extermination of the species': the Mongol devastation in Western Asia in the first half of the Thirteenth century. Robert Hillenbrand, A. C. S. Peacock, Firuza Abdullaeva (Ed.), *Ferdowsi, the Mongols and the History of Iran: Art, Literature and Culture from Early Islam to Qajar Persia*, London ,105-113.
- Jackson, P. (2017). *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*. Yale University Press.
- Kafalı, M. (1993). Cengiz Han. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (367-369. ss.), 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1954). Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi. *Tarih Dergisi*, 5/3, 105-136.
- Kaplonski, C. (2000). The Mongolian Impact on Eurasia: A Reassessment. Andrew Bell-Fialkoff (Ed.), *The Role of Migration in the History of the Eurasian Steppe: Sedentary Civilization vs. "Barbarian" and Nomad* içinde (251-274. ss.), MACMILLAN Press.
- Konukçu, E. (1992). Beyhak. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (57-58. ss.), 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2012). Tûs, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (431-432. ss.), 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lane, G. E. (2011). The Mongols in Iran. Touraj Daryaee (Ed.), *The Oxford Handbook of Iranian History*, 243-270.
- Manz, B. F. (2022). The Mongol Conquest of Iran. Timothy May and Michael Hope (Ed.), *The Mongol World* içinde (196-212. ss.), Routledge.
- Marco Polo, (2019). *Dünyanın Hikâye Edilişi*. (Ter. Işık Ergüden-Z. Zühre İlgelen). Ötüken Neşriyat.
- Marshall, R. (1996). *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*. (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları.
- May, T. (2012). *The Mongol Conquests in World History*. Reaktion Books.
- May, T. (2015). The Mongol Art of War and the Tsunami Strategy. *Golden Horde Civilization*,

8, 31-37.

- May, T. (2016). Mongol Conquest Strategy in the Middle East. Bruno De Nicola, Charles Melville (Ed.), *The Mongols' Middle East Continuity and Transformation in Ilkhanid Iran* içinde (13-37. ss.), Brill.
- Melville, C. (1980). Earthquakes in the History of Nishapur. *Iran*, 18, 103-120.
- Melville, C. (2003). The Mongols in Iran. Linda Komaroff and Stefano Carboni (Ed.), *The Legacy of Genghis Khan Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353* içinde (37-61. ss.), Yale University Press.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, (2016). *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. (Çev. ve not: Mustafa Uyar), Ötüken Neşriyat.
- Minorsky, V. (1988). Tûs, *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (123-130. ss.), 12/2, Milli Eğitim Basımevi.
- Mirbabaev, A. K. (2000). The Islamic Lands and Their Culture. C. E. Bosworth-M. S. Asimov (Ed.), *History of civilizations of Central Asia* içinde (31-43. ss.), 4/2, Unesco Publishing.
- Morgan, D. (2007). *The Mongols*. Blackwell Publishers.
- Morgan, D. (2016). *Medieval Persia 1040-1797*. Routledge,
- Morgan, D. O. (2018). The Mongols in Iran 1219-1256. David O. Morgan-Sarah Stewart (Ed.), *The Coming of the Mongols The Idea of Iran* içinde (45-53. ss.), 7, I.B. Tauris.
- Mu'înu'd-din Muhammed Zamçî İsfizârî, (1338). *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*. (Neşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâmî), 1, İntişarat-ı Danişgah.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, (1380). *Târîh-i Ravzatu's-safâ*. (Tas. Cemşid Kiyânfer), VIII, Tahran.
- Nefîsî, S. (1363). *Târîh-i Nazm ve Nesr der Îrân ve Zebân-i Fârsî*, 1, İntişârât-i Furûgî.
- Nicola, B. D. (2011). Women's Role and Participation in Warfare in the Mongol Empire. K. Latzel, F. Maubach, S. Satjukow (Ed.), *Soldatinnen: Gewalt und Geschlecht im Krieg vom Mittelalter bis Heute* içinde (95-112. ss.), Münih.
- Nicolle, D. (1990). *The Mongols Warlords: Genghis Khan, Kublai Khan, Hulegu, Tamerlane*. Firebird Books.
- Numânî, Ş. (1343). *Şi'ru'l-'Acem/ Târîh-i Şi'r ve Edebiyyât-i Îrân*. (Ter: Seyyid Muhammed Takî Fahr Daî-yî Gilanî), 2, Tahran.
- Özdemir, H. A. (2018). *Moğol İstilası Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*. İz Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. – Sayan, Y. (2004). Merv: Mimari, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (223-225. ss.), 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2005). Moğollar. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (225-229. ss.), 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özgüdenli, O. G. (2006). Yokolan Bir Ortaçağ Şehri: Merv. *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları* içinde (491-512. ss.), Kaknüs Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2018). İlhanlılar'da Hükümrânlık Telâkkisi ve Hükümdar Algısı. *MUTAD*, 5/1, 2018, 73-91.
- Özgüdenli, O. G. (2020). Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu. *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)* içinde (221-244. ss.), Ötüken Neşriyat.
- Petrushevsky, I. P. (1968). The Socio-Economic Condition of Iran Under the Īl-Khāns. John A. Boyle (Ed.), *Cambridge History of Iran* içinde (484-537. ss.), 5, Cambridge University Press.
- Plano Carpinili Johannes, (2022). *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi Bir Papalık Elçisinin Moğolistan Seyahati ve Gözlemleri (1245-1247)*. (Latince'den Çev. ve Not. Altay Tayfun Özcan), Ötüken Neşriyat.
- Rachewiltz, I. D. (1973). Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire. *Papers on Far Eastern History*, 7, 21-36.
- Ricoldus De Monte Crucis, (2018). *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289-1291*. (Latince aslından çev. Ahmet Deniz Altunbaş), Kronik Yayınları.
- Rossabi, M. (2008). *Kubilay Han'ın Seyyahı Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*. (Çev. Ekin Uşşaklı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sâbitî, S. A. M. (2525). *Târîh-i Nişâbûr*. Silsile-i İntişârât-i Encumen-i Âsâr-i Millî.
- Safâ, Z. (1369). *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, 3/1, İntişârât-ı Firdovs.
- Sak, R. & Sak, İ. T. Ş. & Şendil, Ç. Ö. & Eşref, N. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4/1, 227-256.
- Seyf bin Muhammed bin Ya'kûb el-Herevî, (1943). *Târîh-nâme-yi Herât*. (Neşr. Muhammed Zubeyr es-Siddikî), Calcutta.
- Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, (1348). *Târîh-i Benâketî*. (Tas. Ca'fer Şi'âr), Tahran.
- Simon De Saint Quentin, (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. (Çev. Erendiz Özbayoğlu), DAKTAV.
- Şafak, S. R. (1352). *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*. Tahran.
- Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî, (1366). *Sîretu's-Sultân Celâleddîn Mengübirî*. (Ter. Muhammed Ali Nâsîh), İntişârât-i Sa'dî.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. Enderun Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. Enderun Yayınları.
- Togan, Z. V. (1987). Herat. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (429-442. ss.), 5/1, Milli Eğitim

Basımevi

- Uyar, M. (2017). Mongol Patronage of Trade between China and the Middle East during the Middle Ages. *The Journal of Middle East and Central Asian Studies*, 1, 43-54.
- Uyar, M. (2020). *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, TTK Yayınları.
- Uyar, M. (2021). Partonaj ve Bürokratik Egemenlik Bağlamında İlhanlı Dönemi (1256-1353) Tarihyazımı. Serhan Afacan-Şefaattin Deniz-Abdulkadir Macit (Ed.), *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* içinde (121-145. ss.), İlem Yayınları.
- Wilber, D. N. (1955). *The Architecture of Islamic Iran The Il Khanid Period* Princeton University Press.
- Yazıcı, T. (1992). Belh, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (410-411. ss.), 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.